

Galego+non sexista: como e por que avanzarmos cara a unha outra representación de xénero na lingua

OLGA CASTRO VÁZQUEZ

Universidade de Vigo

Cada vez resulta máis frecuente ouvir falar de linguaxe non sexista. Como parte do avance dos movementos feministas na nosa sociedade, nos últimos anos véñense publicando guías con recomendacións para unha linguaxe non sexista e véñense desenvolvendo sófware para facilitar a súa aplicación. Isto materialízase, na práctica, en atopármonos nalgunhas ocasións exemplos de uso desta linguaxe inclusiva na nosa vida cotiá. Porén, case á mesma velocidade escóitanse tamén comentarios con prexuízos e opinións descualificadoras sobre a linguaxe non sexista, que tanto poden materializarse en dicir que o asunto se reduce a unha cuestión do «politicamente correcto», como en sentenciar que o importante é acabar coas desigualdades salariais e coa violencia machista, e deixarse de lerias lingüísticas.

Amais disto, no caso específico do galego, un idioma minorizado sobre o que se desenvolven políticas lingüísticas de cara á súa normalización, escóitanse tamén argumentos que reivindicán unha defensa do idioma (a secas) por considerala como a causa común e prioritaria que debería concentrar os esforzos de todas as persoas preocupadas polo futuro da lingua. Por extensión, achan contraproducente introducir nesta defensa outros debates como o do xénero, instando a que se adíe até termos avanzado na normalización.

Nesta conxuntura urxe un debate no que desde a perspectiva da lingüística feminista (disciplina con case corenta anos de investigación ás súas costas) se reflexione sobre por que e como é sexista o galego, e que consecuencias ten ese sexismo lingüístico na perpetuación da discriminación de xénero, partindo do papel tan importante que a linguaxe dos diferentes idiomas desempeña na nosa visión da realidade.

Constatado isto, resulta fundamental ir máis alá da simple denuncia da linguaxe sexista para afondar en como o galego pode deixar de selo e así avanzarmos cara a unha outra representación de xénero na lingua. Ao longo das últimas décadas téñense usado diferentes estratexias cuxa funcionalidade cómpre avaliar desde a perspectiva actual, como tamén cómpre coñecer e desenmascarar os argumentos falaces que desde grupos opoñentes se teñen difundido sobre estas estratexias en particular e sobre a linguaxe non sexista en xeral. Deste xeito estarase a contribuír á lexitimación dun galego non sexista que se converterá no instrumento de comunicación necesario para a sociedade igualitaria do futuro a que todas e todos queremos contribuír.

1. A categorización da realidade a través da linguaxe

A viraxe paradigmática na historia do pensamento occidental parella ás teorías postestruturalistas supuxo, entre outras cousas, a crítica das grandes metanarrativas e o cuestionamento de todo aquilo que se entendía como unha «verdade aprendida». A realidade obxectiva era unha desas verdades aprendidas que cumpría cuestionar e así afirmouse que da realidade só existe, de feito, a súa representación. O mundo do real réxese por cuestións que, lonxe de responderen a unha «orde natural» das cousas, responden a unha complexa rede de construcións baseadas en estruturas transitorias ás que se lles outorgan significados. Se, como afirma Stuart Hall, a cultura consiste en «significados compartidos» (Hall, 1997: 1), daquela tórnase necesario analizarmos como e onde se producen eses significados e a través de que prácticas culturais circulan. Unha desas prácticas culturais é sen dúbida a linguaxe.

Disciplinas como a sociolingüística, a psicoloxía cognitiva, a neurolingüística, a lingüística crítica, a análise crítica do discurso (e tamén a lingüística feminista) levan décadas pondo de manifesto o papel da linguaxe na categorización do mundo. As categorías (gramaticais) en que pensamos e falamos representan de certo xeito a realidade en que vivimos, e así as nosas mentes imaxinan a realidade a través da lingua (Hall, 1997: 3). Malia non existir unha correspondencia directa e unívoca entre a realidade e os signos empregados para denominala, a correspondencia si se produce entre os signos empregados para falar da realidade e as imaxes que se crean na nosa mente como resposta a tales denominacións (Bengoechea, 2004: 71). A linguaxe revélase entón como un poderoso configurador da realidade: a través dela reflíctese e transmítese o pensamento e a cultura, mais tamén se constrúe a identidade dos grupos sociais e das persoas. Cómpre así deixar de vela como un mecanismo con que describir de xeito «neutral» e «obxectiva» a realidade, para concibila como unha ferramenta con que se re-constrúe o mundo do real de acordo sempre a uns determinados valores.

Xa que logo, a suposta transparencia da linguaxe é unha falacia, e lonxe de seren neutras e obxectivas, a propia linguaxe e a propia gramática teñen unha función ideolóxica, xa que as representacións implícitas nas escollas gramaticais e lingüísticas consideradas correctas contribúen a re-producir as relacións de dominación. A ideoloxía deixa, pois, de verse como un filtro indesexábel polo cal as persoas perden a súa capacidade de rigor e de obxectividade, para concibirse agora como un conxunto de valores e crenzas compartidas por unha comunidade dada que conforman interpretacións e representacións do mundo de cada individuo (Sampedro, 1997). Xa que logo, a ideoloxía áchase xalundes.

Emporiso, aqueles valores que están naturalizados fican recollidos e prescritos nas propias gramáticas das linguas baixo a máxima de resultaren acordes á fluidez e á corrección gramatical. Lonxe diso, baixo o uso lingüístico representado como neutral e natural ocúltase en cada idioma a ideoloxía dominante (Althusser, 1965), a cal é dominante en sentido numérico por ser a compartida pola maioría da sociedade, mais tamén por apoiar os intereses das clases dominantes xa que, segundo o concepto de hexemonía (Gramsci, 1971), estes grupos converterán en hexemónica aquela representación do mundo que lles resultar beneficiosa. Ao ser dominante, esta ideoloxía tórnase omnipresente e, por esa razón, imperceptíbel. Posúe así un enorme poder para agocharse baixo o disfrace da neutralidade, da obxectividade, do sentido común e da non-ideoloxía, co agravante de que calquera valor ideolóxico é máis efectivo cando non se manifesta de forma explícita.

Isto favorece, ademais, que a ideoloxía dominante opere adoito a través dunha dinámica inconsciente, facendo que as persoas contribuíamos a perpetuar e ancorar aínda máis unha determinada visión do mundo e unhas relacións de poder na sociedade sen decatármonos de como estamos a ser «utilizadas» por eses valores dominantes. Aplicado á linguaxe, a forma de falar e escribir que se aprende como correcta responde tamén a esta ideoloxía dominante.

2. A linguaxe sexista

Como a lingüística feminista puxo de manifesto desde os anos 70, no tocante ao xénero a ideoloxía dominante converxe coa patriarcal. Así pois, o que se considera un uso normal, natural e neutro da linguaxe responde a unha visión do mundo sexista e androcéntrica: a linguaxe sexista preséntase como a linguaxe normal. En consecuencia, de alguén manifestar unha ideoloxía consciente, poderá ou ben adherirse aos presupostos dunha axenda patriarcal (reproducindo e lexitimando o sexismo) ou ben

aos dunha axenda feminista (adoptando estratexias a prol dunha representación igualitaria e simétrica de mulleres e homes)¹. Pola contra, se a ideoloxía opera inconscientemente, daquela esa persoa realizará unha lectura irremediabelmente patriarcal que lle fará perpetuar os valores dominantes na sociedade a que pertence (quizais sen sabelo e mesmo negándoo, amparándose en que simplemente está a actuar con obxectividade).

A suposta adscrición á non-ideoloxía implica xustamente adherirse á ideoloxía dominante e a proxectar, de forma intencionada ou non, a ideoloxía patriarcal a través dunha linguaxe sexista que exalta os logros dun só sexo, mentres que subordina e invisibiliza os do outro. O sexismo lingüístico decote converxe co androcentrismo, definido como a visión do mundo desde o punto de vista do home, ao que toma como medida das cousas e concibe como sinónimo de universal. Na linguaxe sexista que adoito se considera «normal» transmítense, así mesmo, estereotipos, crenzas e prexuízos sobre mulleres e homes, que reforzan os roles de xénero tradicionais e os tópicos sexistas. A este respecto, cómpre lembrarmos que os estereotipos funcionan como prescricións ideolóxicas para o comportamento de xénero que contribúen a manter a orde social e simbólica, desempeñando un papel vital na loita pola hexemonía (Talbot, 2003: 470).

En suma, a realidade constrúese, entre outras cousas, a través da linguaxe. A converxencia da ideoloxía dominante coa ideoloxía patriarcal propicia, para alén do dito, que o uso da linguaxe que se presenta como «normal» responda a uns valores sexistas e androcéntricos, grazas aos cales, como sostén María Xosé Queizán, «o sistema patriarcal lexitimou a través da lingua a hexemonía dun xénero sobre outro» (Queizán, 2008: 3). Manter estes usos sexistas supón un verdadeiro obstáculo no camiño cara á igualdade de xénero. Apunta neste sentido Pilar García Negro que o sexismo lingüístico:

é revelador de determinacións provenientes da ideoloxía dominante, nun funcionamento social dado, duns intereses económicos particulares e, digámolo xa, da pervivencia non inocente dunha visión androcéntrica e masculinista que non só é atavismo senón elemento funcional ao mantemento dun statu quo en que as mulleres deben seguir discriminadas a fin de o sistema rodar en condicións favorábeis para el propio. (García Negro, 2009: 169).

¹ A oposición entre ideoloxía patriarcal e feminista non debe concibirse de forma reduccionista, senón tendo en conta que a súa materialización adquire graos diversos. Por exemplo, nun extremo da categoría ideoloxía patriarcal sitúanse aqueles comportamentos abertamente misóxicos, mentres que no outro extremo se achan aqeloutras actitudes sutilmente sexistas que a ideoloxía dominante ve «normais».

2.1. Cuestión de sexo ou cuestión de xénero?

Ao se presentar como verdade absoluta e única forma de organización posíbel, mulleres e homes aprenden a recoñecer o seu lugar na sociedade ao longo da súa vida e acéptana por igual. Prodúcese unha dominación consentida que fai que as mulleres decote acepten uns comportamentos discriminatorios para elas. Isto constitúe, sen dúbida, un proceso de «violencia simbólica» (Bourdieu, 1991), aquela forma de violencia non executada mediante a forza física, senón a través da imposición dunha visión do mundo, de categorías cognitivas e de estruturas mentais. A violencia simbólica é o traballo previo que asegura a adquisición de hábitos de comunicación e submisión dun determinado colectivo, axudando a aceptar como naturais unhas condicións de existencia intolerábeis que por seren acordes á ideoloxía dominante se presentan baixo a carauta do sentido común. En suma, tanto mulleres como homes aprenden por igual uns valores (os dominantes) que se presentan como neutrais, «normais» e «naturais», e que se van adquirindo de forma acrítica e inconsciente até o punto de seren aceptados como correctos tamén polos grupos discriminados:

O sexismo na linguaxe é unha forte violencia, mesmo se é aceptada pola maioría das mulleres. Os niveis de aceptación da violencia represiva patriarcal son altos. As mulleres, socializadas na norma lingüística patriarcal, entran voluntariamente na subordinación. (Queizán, 2008: 8)

Ver e sentir a discriminación que ao cabo lexitima a «dominación masculina» (Bourdieu, 2000) non é pois cuestión de pertenza a un ou outro grupo sexual, senón cuestión de con(s)cienza de xénero. Non resultan, por tanto, pertinentes aquelas recriminacións ás mulleres por non se decataren (elas, especialmente) das consecuencias nefastas que para a súa vida real ten a representación lingüística no nivel do simbólico. É máis, dalgún xeito estas afirmacións son unha forma de culpabilización das mulleres, en tanto que levan implícita a idea de as mulleres seren dobremente responsábeis da súa discriminación en tanto continúan a reproducir estes estereotipos.

A interiorización dos valores sexistas na linguaxe está tan ancorada que mesmo é doado constatar como persoas con conciencia e conciencia feminista (no sentido de estaren plenamente inmersas na loita pola igualdade de xénero) reproducen e perpetúan mediante a linguaxe fondas concepcións patriarcais. No monográfico da revista *Festa da palabra silenciada* dedicado a «O verbo patriarcal», Queizán reflexionaba:

Constatamos con preocupación que a integración das mulleres na sociedade e na esfera pública está favorecendo, como contrapartida, a asimilación da lingua masculina e a

perda de autonomía que si se está a lograr noutros eidos políticos, sociais laborais. [...] Moitas mulleres que se negan na lingua, non aceptarían facelo noutros espazos, maiormente o laboral. (Queizán 2008: 3 e 8)

3. O galego é sexista

A representación habitual de mulleres e homes na linguaxe do galego pode definirse como sexista e androcéntrica. Para debullar polo miúdo algunhas das súas materializacións, propoño partir da estilística feminista de Sara Mills (1995) e establecer así dous planos de análise: o nivel do discurso e o nivel da norma lingüística. Aínda que ambos os niveis interaccionan e se complementan en multitude de enunciados, resulta conveniente proceder ao seu exame de xeito individual.

3.1. Sexismo lingüístico a nivel do discurso

Existe un sexismo lingüístico relacionado coa actitude e comportamento de quen usa a linguaxe, cando utiliza a linguaxe para falar de mulleres e homes reproducindo os roles de xénero tradicionais e transmitindo prexuízos ou estereotipos. Este tipo de sexismo lingüístico pode existir en todas as linguas, xa que se localiza no uso (máis ou menos intencionado) que se fai da lingua ao transmitir uns determinados valores a través das expresións e puntos de vista que cadaquén «escolle» para falar do mundo. Ao haber posibilidade de elección, este sexismo funciona como un recurso (Mills, 2008) á disposición das e dos falantes cuxa adopción non é obrigatoria, no sentido de que non existen normas lingüísticas que estipulan o seu uso. En ocasións, este sexismo discursivo pode identificarse en palabras ou en expresións concretas, pero moitas outras veces o sexismo transmítese a través de determinados valores que non poden identificarse nun segmento textual concreto, senón que impregna o texto de valores intanxíbeis. Un xeito de poder identificar este sexismo, nun labor de des-aprendizaxe conducente a deixármolo de ver como o «normal», é aplicar a popularmente chamada «regra da inversión»: se tras «invertir» o xénero dunha construción lingüística o resultado é unha frase que non se diría por non resultar «simétrica», estase diante dunha expresión sexista e/ou androcéntrica.

Entre os usos máis habituais de sexismo a nivel do discurso, nunha listaxe que ha ser necesariamente incompleta², cómpre subliñar a constante **énfase no sexual para re-**

² Véxase Castro Vázquez (2010) para un repaso máis exhaustivo destas materializacións.

ferirse ás mulleres en comparación coa referencia aos homes na súa calidade de persoas. Isto queda reflectido por exemplo no titular «A UE decide hoxe se o seu presidente será un tecnócrata, un estadista ou unha muller» (*La Voz de Galicia*, 19/11/2009), acompañado no corpo da noticia dunha descrición en que se indica o perfil das tres persoas: «un tecnócrata europeísta sen demasiado carisma; un estadista mundialmente recoñecible, ou, sinxelamente, unha muller». Con este comportamento non só se dá a entender que no caso da muller (Catherine Ashton) a posibilidade de acceder ao cargo presidencial se deriva unicamente do seu sexo, senón que ademais se fomenta unha visión heteroxénea do home como persoa, fronte á muller homoxénea que só pode ser muller. Dun xeito máis sibilino, esta mesma actitude áchase na referencia profesional de «mulleres executivas» ou «mulleres arquitectas» fronte a «executivos» ou «arquitectos», marcando excesivamente as mulleres até o punto de relegar a importancia da súa capacidade profesional.

Tamén é habitual referirse aos homes mencionando os seus cargos profesionais ou co seu apelido, **mentres se reserva para as mulleres o seu nome de pía**, nun comportamento que as minoriza por incidir no aspecto máis íntimo, doméstico, coloquial e así relegar a un segundo plano a súa faceta de seres adultas, plenas, cidadás, profesionais. Enunciados como «Soraya foi a escollida por Rajoy» ou mesmo «Tourinho e María Xosé Caride» outorgan un trato de familiaridade e falta de respecto profesional cara ás mulleres, ao igual que o titular «Demi casa por terceira vez» (*La Voz de Galicia*, 26/09/2005) en referencia á prestixiosa actriz estadounidense Demi Moore.

Outro trato de familiaridade outórgao o uso do «**condescendente a**». É certo que en galego o artigo definido *a* ou *o* pode preceder a nomes propios para indicar proximidade e familiaridade. Con todo, ao que me refiro co «condescendente *a*» é ao uso do artigo (exclusivamente en feminino) referido a mulleres coas que non existe ningún tipo de proximidade, senón que alcanzaron cimas profesionais recoñecidas. Referencias do tipo «son cousas da Bugallo» ou «as artimañas da Merkel» supón un uso sexista da linguaxe ao engadir un matiz despectivo e restar recoñecemento profesional.

Amais, é moi frecuente **incorrer en enunciados que ocultan ou negan a capacidade de acción das mulleres**. Por exemplo, afirmacións como «ás mulleres concedéronlles o dereito ao voto» invisibiliza tanto a dura loita sufraxista como o feito de que tal dereito non é unha concesión, senón un dereito humano que se deriva da consideración das mulleres como cidadás. Igualmente, «Israel mata mulleres e nenos na súa ofensiva contra Gaza» infantiliza e ofrece unha imaxe de indefensión das mulleres, ás que equipara coas crianzas. Constitúe así unha actitude paternalista que mostra o home como un ser superior e protector co ser débil e vulnerábel que non se vale por si mesmo.

Igualmente frecuente resulta a **mención a roles «tradicionalmente» femininos que resultan irrelevantes** para o contido da acción, que deste xeito redundan nunha visión estereotipada dos papeis sociais de mulleres e homes. Expresións como «o exército israelí matou nenos e mulleres, algunhas das cales morreron na cociña ou nos dormitorios das súas casas» ofrece detalles non só prescindíbeis, senón que ademais inciden na perniciosa división entre o espazo público (masculino) e o doméstico (feminino). A mesma actitude agóchase tras expresións con que se educa hoxe en día as crianzas como «os nenos tamén teñen que axudar na casa» (no canto dun máis preciso e desexábel «os nenos teñen que compartir as tarefas da casa»), fornecendo pistas que na vida adulta serán outras (as que hoxe son nenas) quen teñan que ocuparse da casa. Iso si, coa «axuda» deles.

Outro exemplo moi habitual de sexismo no nivel discursivo consiste en **relacionar a muller cun home cando ela é a única protagonista da acción**. Ao enunciado decote empregado de «a muller do veciño» (para referirse á veciña), súmanse todos aqueles en que cando se está a falar dunha muller se menciona, inevitabelmente, de quen é nai, esposa, irmá ou noiva, ou mesmo se ofrecen detalles sobre a personaxe secundaria de xeito que acaba eclipsando o protagonismo das verdadeiras suxeitas do enunciado.

Por último, no que quizais sexa o comportamento máis frecuente, no caso das mulleres dáse unha alusión continua á súa roupa ou, máis aínda, aos seus trazos físicos (con frecuencia desde unha ollada masculina) até as converter en obxectos erotizados. Esta tendencia resulta tan habitual que para percibila abonda unha escoita atenta a practicamente calquera conversa ou de forma especial aos medios de comunicación, onde a erotización é maior, se cabe, coas mulleres do mundo do espectáculo, do deporte e da política (abonda lembrar as veces que, a finais de 2009, se fixo referencia á aparencia «fea» da ministra de relacións exteriores da UE, Catherine Ashton).

Pondo por xunto todos estes exemplos, desvélese claramente o seu trazo compartido: de lles aplicar a lei de inversión e inverter os papeis de xénero, evidénciase facilmente que o trato outorgado ás mulleres non se repite de ser o suxeito das accións masculino.

3.2. Sexismo lingüístico a nivel da norma lingüística

Un segundo tipo de sexismo opera a través de fórmulas normativizadas mediante regras lingüísticas que gramaticalizan a diferenza sexual na linguaxe. Este sexismo é máis inherente á linguaxe e ás regras lingüísticas propiamente ditas e, en consecuencia, materialízase de xeito diferente segundo as normas gramaticais de cada lingua (véxase Hellinger e Bussmann, 2001 para unha visión panorámica por diferentes linguas).

No galego, a diferenza sexual está gramaticalizada mediante o xénero lingüístico, de forma que cando o referente da acción son persoas, os substantivos tenden a organizar o seu xénero gramatical atendendo a principios semánticos³.

Consecuentemente, **o uso sistemático do xénero gramatical masculino** (semanticamente ligado aos homes) para facer referencia a colectivos mixtos, de sexo descoñecido ou integramente femininos constitúe unha das principais normas lingüísticas a través das que se contribúe á invisibilización das mulleres. As razóns que conduciron a gramaticalizar o masculino no valor xenérico responden a razóns ideolóxicas que teñen que ver coa forma de organización social dominante cando se crearon as academias das linguas. Coa creación das institucións lingüísticas, os grupos poderosos que tomaban decisións na esfera pública sentenciando que unha lingua (como o galego) non debía falarse no seu propio territorio, tamén decidían que o masculino era o xénero universal (ao cabo, eran grupos compostos unicamente por homes, até certo punto semella lóxico que non lles soase ben referirse a eles en feminino).

Segundo o recentemente finado Álvaro García Meseguer (1994), o masculino xenérico non sería sexista porque neste caso o masculino tería un valor epiceno (como teñen *vítima* ou *ser humano*), e así exhorta as mulleres a se sentiren incluídas no masculino. Tratando de demostrar este suposto valor xenérico do masculino, o autor pregúntase quen sería a inxenua da alumna que non asista a un exame anunciado no taboleiro nun aviso con que se convoca a todos os alumnos: «Si una alumna no se presenta al examen por estimar que el aviso tan sólo concernía sus compañeros varones, ¿cuál sería la reacción del profesor? Sin duda, ella o él suspendería a la alumna por estúpida» (García Meseguer, 1994: 77). No entanto, cómpre preguntarse que reacción debería ter esa mesma alumna se noutro recanto do taboleiro vise un anuncio en que se anuncia «búscase compañeiro/a de piso», que é sen dúbida a fórmula máis habitual de indicar nos anuncios que se aceptan tanto rapazas como rapaces. Ou cómpre preguntarse tamén se o feito de ter que se ver incluída no masculino «alumnos» lle serviría como argumento para poder acudir indistintamente aos aseos de mulleres e de homes

³ O feito de que se lle atribúa xénero gramatical masculino ou feminino tamén aos obxectos inanimados conduce á lingüística tradicional a afirmar que en linguas como o galego o sexo non equivale ao xénero, e que en consecuencia a representación do xénero nas linguas gramaticais non garda relación coa vida real. Aínda que efectivamente os obxectos teñen xénero feminino ou masculino, cómpre non esquecer que o que aquí se está a tratar é a representación na linguaxe de mulleres e homes. E a este respecto, cando en galego se quere facer referencia a mulleres úsase o feminino e para homes o masculino, coa única excepción dos epicenos (palabras cun xénero gramatical determinado e invariábel capaces de designar a seres de ambos os sexos como *a vítima*, *a persoa*, *a xente*, *o ser*, *o individuo* etc.).

segundo lle resultar máis conveniente. As contradicións son obvias e, xa que logo, o masculino xenérico obriga as mulleres a desenvolveren unha dupla identidade sexo-lingüística (Moreno, 1993: 31) para discernir cando están ou non incluídas nunha frase en masculino. Por iso Xiana, a protagonista de *Boas Noites* de Paula Carballeira replícalle ao Pedro Chosco cando este lle di que o seu traballo é ir de noite polos cuartos dos nenos: «Pois eu son unha nena!» (Carballeira, 2007: 29).

En calquera caso, se o masculino non é epiceno é porque por definición os epicenos inclúen sempre a persoas de ambos os sexos, sen ambigüidade, mentres que o masculino xenérico ou a palabra *home* son moi ambiguos, pois unhas veces inclúen só os homes e outras veces débese entender que, supostamente, inclúen mulleres e homes. Ao preguntar «cantas vítimas sofren ataques racistas?» sábese que contestar (logo, *vítima* si é un epiceno). Mais ao preguntar «cantos tíos ten Lois?» non é posíbel saber se a referencia é aos homes, mulleres ou a uns e outras a un tempo (logo, o masculino xenérico non funciona como epiceno). En definitiva, a consecuencia máis perniciosa do masculino con suposto valor xenérico é que a invisibilidade das mulleres non se limita a un plano estritamente lingüístico, senón tamén cognitivo, pois conducen moi maioritariamente a unha representación mental masculina, como numerosos estudos levan décadas a constatar (véxase a modo de repaso en Hellinger e Pauwels, 2007).

Por todo o anterior, o masculino específico é perfectamente válido para facer referencias a homes, pero o masculino «xenérico» (o que se usa para facer referencia a ambos os sexos, a un sexo descoñecido ou mesmo ao sexo muller) constitúe un comportamento lingüístico e social sexista. De aí que cumpra refugar de enunciados como «O lector galego é muller, nova e universitaria», ou «Os usuarios das oficinas de I+B esixen ao Goberno que non desmantele os servizos» (sendo maioritariamente usuarias), «Vivamos como galegos» (de pretender realmente incluír tamén ás galegas), a interxección «Benvido» que ofrece Windows ao acendermos a computadora, ou o titular «Os adolescentes teñen dificultades para identificar as agresións machistas» (*Xornal*, 22/11/2009), en que se oculta se as adolescentes tamén están incluídas, o cal resulta sumamente relevante á hora de pór en marcha medidas correctoras⁴. A práctica do masculino con suposto valor xenérico chega a producir situacións comunicativas absurdas en que (mesmo contradicindo as regras da gramática) se utiliza un masculino cando o suxeito da acción son exclusivamente mulleres. Sirva de exemplo a infor-

⁴ Quizais a ambigüidade sexa a razón pola que esa mesma nova (asinada pola axencia EFE) se titule noutro rotativo castelán «A las jóvenes les cuesta identificar las agresiones machistas» (*Diario Información*, 23/11/2009), aínda que seguido dun corpo no que de novo se fala de «los jóvenes».

mación publicada a partir dunha nota de prensa enviada pola ONG Implicadas/os no desenvolvemento na cal se informaba dun encontro en que participarían expertas (cuxos nomes se especificaban na nota) e dúas traballadoras (anónimas)⁵. A charla recolleuse nunha sección de «Axenda» anunciando que «A onegué Implicadas no Desenvolvemento celebra esta tarde unha mesa redonda no Museo Histórico de Sargadelos sobre a explotación das mulleres no sector téxtil en Galicia e nos países do Sur. Participarán expertos e traballadoras» (*La Voz de Galicia*, edición da Mariña, 10/03/2007). De acordo coas expectativas de xénero, mentres que as tres expertas identificadas con nomes e apelidos se tornan «expertos», consérvase o feminino para as «traballadoras», malia que os seus nomes non aparecen recollidos na nota.

Dun xeito máis claro, a utilización da voz *home* para nomear unha persoa «xenérica» (como «o home prehistórico», «os dereitos do home», «o mellor amigo do home» etc.) é claramente invisibilizadora. O mesmo ollar androcéntrico é o que dá lugar a enunciados como «solicite un duplicado para a súa esposa e fillos», «abono familiar para marido e cónxuxe» ou «os membros do Parlamento e as súas esposas». Todo isto proba, canto ao xénero, como a función ideolóxica da gramática é a de manter as relacións de dominación.

Alén do xénero masculino con suposto valor xenérico, tamén a **concordancia gramatical** está marcada polo sexismo, xa que a existencia dun só elemento masculino na frase é suficiente para que rexa a concordancia. A consecuencia gramatical de aceptar o masculino como a norma é a frase «dúas mil mulleres e un rato baixaron ledos pola rúa».

O xénero gramatical feminino, que alude ás mulleres, preséntase como **derivado do masculino**, como xa se aprende desde a infancia nos libros de texto que ensinan a «formación do feminino» a partir do masculino (en lugar de mostrar a formación dos dous xéneros a partir do lexema radical da palabra). En coherencia, os dicionarios tratan o feminino cun status de dependencia do masculino ao incorporaren as definicións das palabras baixo entradas como «nenos,-a», comportamento que por outra parte torna en falaz a súa suposta orde alfabética.

O sexismo tamén se atopa nos chamados **falsos pares ou duais aparentes**, isto é, pares de palabras que reservan un diferente significado segundo figuren en masculino

⁵ Documento interno elaborado por min mesma como xornalista voluntaria nesta organización e que actualmente está inaccesíbel na rede.

ou en feminino, tendo no caso do feminino unha connotación pexorativa ou sexualizada. Mostra destes pares son *governanta/gobernante, home público/muller pública, frío/fría, solteirón/solteirona, fulano/fulana* etc.

No que será xa o último exemplo con que pechar esta listaxe, cómpre destacar os **baleiros lexicais** como outro tipo de sexismo lingüístico. Estes baleiros refírense ás palabras inexistentes en feminino, de xeito que se fracasa en ofrecer un vocabulario axeitado para denominar algunhas das experiencias vitais propias das mulleres, que teñen que se veren incluídas nas referencias lingüísticas androcéntricas. Un exemplo moi claro constitúeo a carencia de nomes de profesión en feminino para designar as profesionais que desempeñan unha actividade tradicionalmente reservada aos homes. As reticencias sociais e lingüísticas á incorporación de vocábulos en feminino (*albanela, árbitra, xuíza, chancelleira, pilota, bedela* ou *soldada*) son destacábeis, e así orixínanse enunciados como «unha soldado natural de Lugo morre nun atentado en Shindand» (*Galicia Hoxe*, 21/02/2007)

No entanto, de aplicar a lei da inversión descóbrese que cando non hai formas masculinas para unha profesión tipicamente feminina que comeza a ser desempeñada por homes, axiña se introduce un novo termo para os englobar. Na actualidade fálase de *enfermeiros*, cando o setenta por cento das e dos profesionais son mulleres.

Dependendo do caso, cando unha profesión tipicamente feminizada comeza a ser desempeñada por homes tampouco hai reticencia en utilizar o masculino para darlle máis prestixio ao labor feito por homes. Así, fálase de *modistos*, malia que a terminación *-ista* é neutra en galego e, por tanto, podería dicirse *o modista*, igual que *o xornalista* ou *o pianista*. O *Gran Diccionario Xerais da lingua* (2001) recolle a flexión de xénero «modisto, -a» nos seguintes termos:

MODISTO, -A s. 1. Persoa que fai ou que diseña modelos orixinais de alta costura. // *s.f. 2.* Muller que se dedica a coser ou facer pezas de roupa, creando ou non os propios modelos; costureira.

Repárese na reserva dunha segunda acepción só en feminino, de tal xeito que para marcar sen lugar a dúbidas que pertencen á alta costura, acábase usando o masculino *modisto* incluso para elas.

Quizais buscando este uso, na nova edición deste dicionario (2009) variáronse as definicións e incluíronse dúas entradas diferenciadas. Fronte á primeira en feminino definida como

MODISTA [mɔ'ðista] s.f. **1.** Muller que se dedica a coser; costureira. **2.** Muller que amaña pezas de roupa; costureira. **3.** Muller que deseña pezas de roupa.

a segunda entrada define «modisto -a» como

MODISTO -A [mɔ'ðisto -a] s. Persoa que fai ou que deseña pezas de roupa.

En todo caso, as reticencias á feminización de palabras para indicar a presenza de mulleres xustificanse en ocasións pola confusión que crea a coincidencia da palabra en feminino cun substantivo abstracto (fronte a *o músico* home, coexisten *a música* muller e *a música* arte). Emporiso, cando á inversa son os homes os que se incorporan a un traballo tradicionalmente realizado por mulleres, e a profesión en masculino coincide cun substantivo xa existente, ese solapamento non xera confusión ningunha. Así, fronte ás *caixeiros* mulleres, *os caixeiros* homes e *os caixeiros* expendedores de cartos conviven en perfecta harmonía. Case podería chegarse á conclusión de que a única ocasión en que non se poñen trabas á feminización de palabras é cando estas van utilizarse para insultar, e de aí a infinidade de usos como *rañica*, *galiña*, *caguña*, *rabecha*, *pelanas*, *queixica*, *mixiricas*, *choromica*, *balcroca*, *medicas*, *larafuzas*... entre moitos outros.

3.3. Da evidente misoxinia intencionada ao sutil «descoido» inconsciente

En todos os casos pódese incorrer nun uso sexista da linguaxe en diferentes graos, de forma máis explícita ou máis sibilina, respondendo a unhas intencións máis claras e conscientes ou a un comportamento máis ben inintencionado e inconsciente. Ora ben, que non haxa intención ou non responda a unha actitude consciente non o fai menos pernicioso, pois con ese sexismo lingüístico estase igualmente a contribuír a unha determinada reconstrución da realidade na que se afianzan e ancoran os valores patriarcais dominantes e hexemónicos.

Tocante ao plano do discurso, o feito de que a nivel discursivo o sexismo non se poida sistematizar (por non responder a regras estabéis da linguaxe, senón ás escollas concretas de cada interacción comunicativa) pode tornalo difícil de identificar, agás naquelas situacións en que se transmiten de forma moi explícita eses contidos de xénero misóxinos. No entanto, cómpre termos presente como o avance dos feminismos nas últimas décadas tivo un impacto na natureza mesma do sexismo, que agora se ve na obriga de agocharse baixo formas máis indirectas e sutís e de manifestarse ao nivel da suposición, da ironía ou do humor.

Respecto á norma lingüística, a este nivel o sexismo lingüístico si se pode sistematizar, e iso podería facer pensar que *a priori* resultase máis doado de identificar. Porén, esta suposta facilidade tropeza con argumentos que aínda descansan na suposta obxectividade da norma lingüística, e que fracasan estrepitosamente en ver o carácter ideolóxico da gramática cando se trata de analizar a cuestión de xénero. Como teño demostrado noutros traballos respecto do comportamento lingüístico de profesionais da tradución (Castro Vázquez, 2009 e previsto 2010) e dos medios de comunicación (Castro Vázquez, 2007), prodúcese un rechamante contraste entre a importancia que se lle outorga á linguaxe para alentar unha ou outra reconstrución significativa por parte da audiencia (coa utilización de eufemismos como «redistribución de recursos humanos» ou «danos colaterais»), e a oposición férrea a erradicar a utilización dun masculino con suposto valor xenérico claramente invisibilizador da metade da humanidade. En definitiva, se xa no nivel do discurso en ocasións resulta difícil discernir o sexismo porque se ve como «normal», o feito de que no nivel da norma lingüística o sexismo estea gramaticalizado e tan afianzado e aprendido como obxectivo podería tornar aínda máis difícil a concienciación social.

4. Por que unha linguaxe non sexista?

O que todos os exemplos anteriores veñen a demostrar é que o uso lingüístico habitual que se fai do galego nin reflicte nin constrúe satisfactoriamente a realidade. Así, a linguaxe «normal» reflicte mal a realidade porque usa masculinos para se referir ás mulleres e porque mentres o mundo avanza (engorde) cara á igualdade, a través da linguaxe torpedéase ese avance afianzando os estereotipos de xénero máis tradicionais. Xustamente por iso, se a construción satisfactoria da realidade á que se desexa ir é a dun mundo en igualdade, a linguaxe «normal» é claramente un atranco que aliena as interlocutoras, as coloca nun papel secundario nas relacións humanas, as obriga a desenvolveren unha dobre identidade sexolingüística con que discernir cando un enunciado en masculino tamén se está a referir a elas, así como as fai verse a elas mesmas dun xeito estereotipado ou negativo (o cal inflúe abofé nas expectativas sociais que teñan sobre as súas vidas).

Partindo de que todo é ideoloxía e de que non existe a obxectividade (o «normal» é patriarcal), de non tomar conscientemente unha decisión a prol dunha linguaxe non sexista, estarase a favorecer unha linguaxe si sexista (quizais inconscientemente, quizais sen intención); pero que en calquera caso ten unha repercusión social polo papel que na construción da sociedade ten a linguaxe. Mais a linguaxe sexista, en canto

construción que é, pode cuestionarse abertamente como paso previo cara aos cambios conducentes a outra orde social.

Dáse así unha necesidade mutua entre as estratexias lingüísticas e sociais para o cambio global cara á igualdade. Mudar a lingua (nomear a realidade dun xeito diferente ao que se ve como «normal»), fará pensar sobre as implicacións do que se di e como se di, como un primeiro paso cara á concienciación e mudanza de actitudes sociais e a evolución das mentalidades. Ora ben, calquera cambio «lingüístico» por si só será inefectivo se non vai acompañado doutras políticas no terreo do social propiamente dito, porque só así a sociedade será receptiva aos cambios promovidos pola reforma lingüística, e só así estes cambios prosperarán para transformar os modelos de comportamento que actúan como organizadores inconscientes da acción. Mais, por outra banda, calquera cambio «social» para ser efectivo debe acompañarse de cambios lingüísticos, pois os cambios nas estruturas sociais necesitan un novo vocabulario e formas de expresión. O que a experiencia demostra é que non se pode dar por feito que un cambio social se vaia reflectir automaticamente na lingua, xa que na actualidade a sociedade está a mudar co acceso das mulleres a profesións que tradicionalmente están reservadas aos homes, mentres que a adopción de novas palabras para reflectir esta realidade só se logra –cando se logra– despois de loitas lingüísticas por parte dos movementos feministas que contan, polo xeral, coa férrea oposición das academias da lingua.

En suma, a implementación dunha linguaxe non sexista é de seu un asunto crucial para contribuír á igualdade social entre mulleres e homes. En palabras de Deborah Cameron, «a change in linguistic practice is not just a reflection of some more fundamental social change: it is, itself, a social change» (1990: 90). De aí que a necesidade dunha linguaxe non sexista fiquese recollida nos textos legislativos aprobados a nivel europeo, estatal ou nacional. Por exemplo, a Lei 7/2004, do 16 de xullo, galega para a igualdade de mulleres e homes establece no seu capítulo III, artigo 18, que «a Xunta de Galicia erradicará, en todas as formas de expresión oral ou escrita, o uso sexista da linguaxe no eido institucional, tanto fronte á cidadanía como nas comunicacións internas. Para estes efectos, informarase e formarase ao servizo das administracións públicas galegas. [...] Tamén procurará a erradicación do uso sexista da linguaxe na vida social e, para estes efectos, realizaranse campañas de sensibilización e divulgación pública».

Con todo, é xustamente por a linguaxe non sexista terse convertido nunha prioridade defendida a nivel institucional polos gobernos (cando menos, polos máis progresistas), que decote se escoitan opinións que a consideran unha moda que fica no terreo

do «politicamente correcto». Esa corrección política acabaría conducindo a unha linguaxe chea de eufemismos e regras lingüísticas esaxeradas coas que non ofender a «sensibilidade» dos colectivos minoritarios ou en situación de inferioridade social, e que se tentan impoñer até o punto de acabar coartando a liberdade de expresión de cadaquén. Cómpre, pois, insistir en que a linguaxe non sexista e a linguaxe politicamente correcta non consisten en absoluto na mesma cousa, e de feito ningún/ha feminista defendeu nunca a adopción da linguaxe non sexista por ser politicamente correcta nin para non ferir sensibilidades. Alén da inxente distancia entre a liberdade de expresión e a liberdade para discriminar contra outras persoas a través do uso de expresións sexistas, a razón de ser da linguaxe non sexista é representar e construír a realidade tendo en conta que esta é plural e está constituída por mulleres e homes.

Mais lonxe de ser a única, esta falacia do «politicamente correcto» forma parte en realidade dun contexto de hostilidade xeral contra os cambios a prol da igualdade que se adoptan a nivel da linguaxe. Estas actitudes hostís materialízanse moi especialmente en intentos de deslexitimar a funcionalidade e os obxectivos de cada unha das estratexias propostas desde a lingüística feminista, motivo polo cal as irei recollendo no momento de presentación destas estratexias na seguinte sección (véxase Castro Vázquez, 2008a, para un repaso e contraargumentación dos falsos mitos contra a linguaxe non sexista).

5. A linguaxe non sexista como instrumento de comunicación nas sociedades igualitarias: estratexias para un galego non sexista

Facer un uso non sexista da linguaxe non é unha tarefa doada, xa que supón mudar os mecanismos de representación que se achan na estrutura mesma do pensamento anquilosados no imaxinario colectivo patriarcal, e implica tamén rachar coa inercia do que se leva facendo, inconsciente e incuestionadamente, durante séculos. Isto é, obriga a desaprender o aprendido para reaprendelo.

5.1. Estratexias non sexistas no nivel do discurso

Neste primeiro nivel do discurso, en que o sexismo lingüístico está máis relacionado co comportamento ou actitude lingüística de quen fala, pór en práctica unha linguaxe non sexista implica exercer unha forte autocrítica que permita desenmascarar estes usos sexistas tan interiorizados e nos que adoito se incorre para así poder rexeitalos. Trataríase, daquela, de evitar destacar o sexual ao se referir ás mulleres, de avogar por un tratamento simétrico de apelidos e cargos, de refugar do «condescendente *a*» para

mulleres con que non hai familiaridade no trato, de rexeitar posicións androcéntricas no discurso sobre a realidade que oculten ou neguen a capacidade de acción das mulleres, de superar os roles «tradicionalmente» femininos que limitan e estereotipan a vida as mulleres cando non veñen ao caso, de se arredar de actitudes que sempre han mencionar a relación das protagonistas da acción con homes (cando esta relación é irrelevante para a acción) e diminuír, así, a contribución delas, e de evitar minorizar a capacidade profesional das mulleres, especialmente converténdooas en obxectos erotizados coa alusión accesoria e inoportuna aos seus trazos físicos ou á súa roupa.

5.2. Norma lingüística

Tocante ao nivel da norma lingüística, para superar o sexismo cómpre, primeiramente, ter moi presente como se gramaticaliza na linguaxe, para así poder esixir cambios como a orde verdadeiramente alfabética nos dicionarios, o uso realmente simétrico das formas de tratamento, a concepción tanto do xénero masculino como do feminino como xéneros gramaticais marcados que se forman a partir do lexema radical das palabras, outras regras de concordancia que non prioricen sistematicamente o masculino, a feminización de palabras alí onde se requira para superar os baleiros lexicais, ou estratexias que permitan evitar o masculino con suposto valor xenérico (reservando o uso do masculino unicamente para aqueles contextos en que o referente sexan homes).

Xa que logo, o feito de o sexismo estar gramaticalizado a nivel da norma lingüística, obriga a adoptar fórmulas máis complexas que permitan usar o masculino e o feminino de forma simétrica para nomear a/o referente sexual con precisión e sen ambigüidade. Isto é, estratexias lingüísticas alternativas ás normas dominantes que as gramáticas consideran correctas. Para asistir neste empeño, e en consonancia co importante papel que as lexislacións dos diferentes países lle outorgan á linguaxe non sexista no avance cara á igualdade de xénero, hoxe en día cóntase con guías de linguaxe non sexista en papel e tamén na rede, caso do blog *Sin Sexismos* que conta cunha sección dedicada ao galego en (<<http://sin-sexismos.blogresponsable.com/>>). Durante un tempo contouse tamén con ferramentas informáticas como a aplicación informática Exeria.net (<<http://www.exeria.net/>>), posta en marcha pola Secretaría Xeral de Igualdade da Vicepresidencia da Xunta de Galicia a finais do ano 2008, mais que desde decembro de 2009 deixou de estar operativa.

Co propósito de axudar a ver as liñas en que poderían orientarse estas estratexias, propoño agrupalas arredor de cinco grandes grupos: a neutralización ou xeneralización, a feminización ou especificación, a creación de neoloxismos, a escolla en contrapunto e a linguaxe subversiva.

a) Neutralización ou xeneralización

A neutralización ou xeneralización consiste en substituír o termo sexista por un termo neutro ou xenérico para evitar especificar o xénero masculino de forma explícita cando o referente non só inclúe homes. Isto é, consiste en eliminar as formas e as marcas específicas de cada xénero (sobre todo en contextos en que saber o sexo do/a referente non resulta esencial), co obxectivo de que o termo xeral/abstracto acabe interpretándose como realmente neutro. Deste xeito, diríase *veciñanza* no canto de *veciños*; *mocidade* e non *mozos*; *persoal docente* contra *profesores*; *no congreso debaterase sobre* en lugar de *os deputados debaterán sobre...*; *o salario en Galiza é inferior a...* no canto de dicir *os galegos teñen un salario inferior a...*; *o persoal médico e a dirección* e non *os médicos e os directores*.

A neutralización pode levar a cambios na redacción. Tamén pode implicar substituír un substantivo masculino xenérico por un substantivo autenticamente xenérico ou epiceno (*persoa, persoal, equipo, colectivo, público, pobo, xente, crianzas...*) ou por un substantivo abstracto (*profesorado, estudantado, veciñanza, clientela, maxistratura, cidadanía, infancia, adolescencia*), ou por un substantivo metonimizado nunha actividade, profesión, ou lugar (*a dirección do centro, a redacción do xornal, as candidaturas, na Galiza actual*).

b) Feminización ou especificación

A estratexia da feminización ou especificación consiste en facer visíbeis na linguaxe os sexos mencionados mediante marcas do xénero gramatical explícitas e simétricas: se é unha muller utilízase o feminino; se é un home utilízase o masculino; se son muller e home menciónanse ambos os xéneros; e tamén ambos os xéneros de descoñecer o sexo das persoas mencionadas. Aproveítase, así, a sufixación do galego e doutras linguas con xénero gramatical para visibilizar os dous sexos de forma explícita e directa. Ora ben, para mencionar á vez masculino e feminino cómpre botar man de recursos como o uso de barras, parénteses, arrobas ou a duplicación dalgún termo da frase. Cada un destes recursos será máis ou menos adecuado dependendo do contexto.

A arroba @ ou a barra (/) permiten aforrar espazo. Exemplos actuais do seu uso son, por exemplo, o procesador de textos de sóftware libre OpenOffice, que dá a benvida ao programa cun «Benvid@». No libro de poesía *Hai cu* (Xerais: 2007), o seu autor O Leo emprega adoito estes símbolos, caso do poema «filólog@s, saiamos do armario – pintadas no armario do baño», ou o poema titulado «Profilla un/ha filólog@», cuxos

versos din «El/a repasa as opos / ti aforras as pasantías / e ligades grazas a ‘galle’». Entre moitos outros exemplos, destaca o titular da portada «Tod@s a bordo», da publicación deportiva comarcal *A Gazeta Laranxa* (maio 2009)⁶ ou o titular «Conectad@s coa música», do portal de Culturagalega.org.⁷

Con todo, algunhas guías para linguaxe non sexista, como a recente *Breve guía para unha linguaxe non sexista da Universidade de Vigo* (2009), recomendan non usar en practicamente ningún caso esta grafía por non ter unha pronuncia asociada. Tal aseveración semella inoportuna e incoherente, pois a lingua está chea de signos sen pronuncia asociada (as parénteses, os corchetes etc.) que, malia iso, si resultan necesarios para engadir determinada información en contextos específicos. Así pois, a @ é unha nova grafía que pode servir á perfección para fornecer información de xénero.

A barra (/) está xa moi implantada na linguaxe administrativa e en formularios (*sinatura da/o titular, D/Dna, Nai/Pai/Titor(a)*), así como nos anuncios de traballo (*búscase camareiro/a, búscase cociñeiro/a*), onde moi maioritariamente se indican ambos os sexos para non deixar lugar á ambigüidade (no que constitúe, de seu, unha mostra de que cando interesa realmente que as mulleres se saiban incluídas, si se buscan fórmulas para evitar a imprecisión e o sexismo do masculino). Este uso comeza a agromar tamén nos medios de comunicación, e así por exemplo, na reportaxe «A cultura que virá» ponse en boca do editor Manuel Bragado: «Ese megaconselleiro/a que se ocupará de Educación, Cultura e Deporte con Política Lingüística dentro, iso si que é un xesto cara atrás» (*El País*, edición Galicia, 20/03/2009). Tamén na literatura máis recente, O Leo recorre ao uso de barras cando as @ non permitirían tirar sentido. Eis un exemplo do poema «Coma a un/ha irmá/n che falo»: «Es negro/a – Estou negro/a – We are black».

Como parte do contexto hostil contra a linguaxe non sexista, destas formas non sexistas dise adoito que entorpecen o texto e crean unha linguaxe antinatural. En materiais de referencia como o libro *Lingua galega. Criterios lingüísticos* afirmase tamén que «non debemos abusar dos recursos cos que conta a lingua neste sentido ou acabariamos empregando unha linguaxe antinatural e afastada da gramática» (Rodríguez e Dávila, 2003: 52). De xeito parello, a xa mencionada *Breve guía para unha linguaxe non sexista da Universidade de Vigo* (2009) deixa claro desde un comezo que o seu

⁶ Dispoñíbel en: <http://www.agazeta.org/inicio/images/stories/File/pdf%20aGaZeta/0047_agazeta.pdf>

⁷ Dispoñíbel en: <<http://www.culturagalega.org/mega/temadia.php?id=9857>>

obxectivo é «respectar as persoas sen violentar a lingua». Semella, pois, aínda moi necesario lembrar que a linguaxe non é un ente estático nin alleo ao uso e, daquela, por definición nunca pode ser natural nin ser violentada. Ao contrario, é unha construción humana, un constructo social e unha cuestión de hábito que responde ás necesidades de comunicación dunha sociedade, tempo e lugar determinado, e que, por tanto, muda.

O uso de parénteses () pode funcionar tamén como forma de especificación. É unha das estratexias decote empregadas pola rede social Facebook na súa versión galega, con mensaxes como «Observatorio da Mariña pola Igualdade confirmoute como amigo(a) en Facebook». O informe de erros de OpenOffice.org 3.0 utiliza tamén esta estratexia, comezando o cadro de diálogo coa mensaxe «Benvido(a) ao Informe de erros de OpenOffice.org 3.0».

Amais de usar símbolos como @, / ou (), un outro xeito de especificar é a duplicación de ambos os xéneros gramaticais cando se quere facer referencia a mulleres e homes. Cómpre salientar que a duplicación non consiste en repetir todas as palabras da frase con flexión de xénero concordadas con cadanseu xénero gramatical (o que desde logo sería pouco fluído). No que si consiste, porén, é en duplicar polo menos nunha ocasión as palabras para que mulleres e homes estean explicitamente mencionados de xeito que sexan visíbeis no plano cognitivo, na representación mental que facemos da realidade. Con frecuencia, adoita preferirse que se duplique o grupo nominal da frase, por ser o que máis poder evocador ten en crear unha imaxe mental determinada (*as nenas e nenos*), mais dependendo do caso pode ser apropiado duplicar o artigo (*as e os xornalistas*) ou o adxectivo (*profesionais cualificadas e cualificados*). Un exemplo fluído da aplicación desta estratexia é a canle EuFalo.tv, que aloxa un documental colaborativo sobre a lingua e recibe na súa páxina cun «Benvida, benvido a EuFalo.TV»⁸.

En moitos casos, a duplicación obriga a ter en conta dous aspectos. O primeiro é a orde de aparición dos elementos masculino e feminino. Mentres que a orde social dominante levaría a colocar sempre o masculino primeiro e o feminino despois, sería máis apropiado optar por outros criterios máis simétricos e xustos, como pode ser o alfabético. Deste xeito, diríase *nenas e nenos* ou *nenas/os*, pero *autor/a* ou *autor ou autora*. O segundo aspecto é a concordancia das estruturas léxicas e morfolóxicas que

⁸ Dispoñíbel en: <<http://eufalo.tv/>>

cómpre establecer entre o grupo nominal e as demais palabras da frase. Existe a necesidade dun criterio simétrico para estes casos e un deles (entre outros) pode ser o de proximidade co grupo nominal, pois este criterio é xa o aceptado pola norma académica e frecuentemente utilizado (cando o referente non son mulleres), como na frase *a miña casa ten teitos, paredes e portas brancas*. Así, diríase *mañá chegan as nenas e nenos indios*, pero *mañá chegan o autor e autora india*.

Contra a estratexia da duplicación posiciónase no contexto do castelán García Meseguer, cualificándoa de innecesaria, para alén de contraria á economía da linguaxe. Aínda así, o autor recoñece a posíbel ambigüidade dalgúns enunciados en masculino (xenérico), e por iso recomenda que:

si se desea hacer referencia a varón sólo, sin incluir a la mujer, debe utilizarse un masculino específico, suma de un término masculino más otro que aluda a varón. Si se omite el segundo término, como ha sido norma tradicional hasta ahora, se cae en la rutina patriarcal sexista y se fomenta la ambigüedad en beneficio del varón [...] A medida que se generalice la incorporación de la mujer a la vida activa, el masculino genérico asimétrico dejará de ocultarla y la duplicación de género resultará innecesaria. (García Meseguer, 1994: 245-246)

A fin de contas, o que está a propor este autor é que se use o masculino para contextos xenéricos de mulleres e homes, o masculino específico para contextos que fagan referencia só a homes e o feminino para referirse ás mulleres. Alén da asimetría das súas propostas, e alén de seguiren a perpetuar a imaxe de que o masculino é a norma e o feminino o derivado ou secundario, a propia estratexia de converter o masculino específico (*deputado varón*) acaba sendo contraria á mesma economía da linguaxe en que se ampara para rexeitar a duplicación de masculino e feminino para contextos xenéricos.

Amais, a economía lingüística non é unha regra que estea sempre presente nas linguas porque, de feito, a linguaxe sexista é a primeira en non seguir o principio da economía da linguaxe. Así, non respecta a economía lingüística, nin é simétrico, utilizar o nome de pía diante do apelido para se referir a mulleres. Ademais, son frecuentes os enunciados como *muller soldado* ou *mulleres panameñas*, frases como *trinta inmigrantes e unha muller chegan ás costas*, ou exemplos como *mulleres arquitectas* e *mulleres executivas*. No entanto, non adoitan cuestionarse estas rupturas da suposta lei da economía lingüística, que mesmo incorren no sexismo nalgúns contextos pola insistencia innecesaria do termo muller.

Contra esta estratexia da especificación mediante a duplicación do feminino e masculino tamén ten habido reticencias que desaconsellan o seu uso por ser supostamente incoherente. Autores como Javier Marías teñen afirmado que «dicen los trabajadores y trabajadoras, pero lo cierto es que jamás siguen [coa duplicación] como estarían en la obligación de hacer» (en *EPS*, 13/07/2008). Cómpre aquí insistir en que a linguaxe non sexista busca unha representación da realidade máis simétrica en que mulleres e homes estean presentes, e dado que como xa apuntei iso pode conseguirse duplicando por exemplo o grupo nominal, non é incoherente seguir concordando todas as palabras. Resulta pois curioso que desde a oposición á linguaxe non sexista se lle atribúan a esta falsas obrigas que ningún/ha feminista reivindica, para logo cualificala de incoherente por non cumprilas.

c) Neoloxismos

A implantación dalgunha destas estratexias, e máis especificamente as alternativas contra os baleiros lexicais, poden conducir en ocasións á creación de palabras que até o momento non contaban co xenérico (*estudiantado, usuariado, funcionariado*) ou co feminino (*albanela, pilota, xuíza, chanceleira, árbitra*). Neste sentido, cómpre darlle a benvida a novos usos nos medios, como por exemplo na entrevista a María López titulada «Sufrimos as de ser árbitra máis as de ser muller» (*Vieiros*, 10/03/2009).

De novo, contra esta estratexia adoita dicirse que a linguaxe non sexista consiste en inventar palabras que soan fatal. Lonxe disto, en cada sociedade estanse a producir novas realidades para as cales se precisan novas palabras que as nomeen con precisión, como o caso de *bluetooth, software, friki, freelance, tuppersex* ou *dvd*. Nalgúns casos, mesmo se propoñen novas palabras para realidades xa existentes cando se quere engadir algún matiz moi específico, como pode ser a inclusión do termo *customizar* (do inglés *customize*) para referirse a un produto adaptado exclusiva e persoalmente a un cliente ou clienta determinada. Dáse, pois, expresión lingüística a novas formas de concibir a realidade sen ningunha reticencia. A mesma actitude sería esperábel, daquela, cando se trata de incorporar experiencias ou puntos e vista das mulleres que carecían de materialización na linguaxe por ser esta durante séculos unha construción androcéntrica. Neste sentido, falar de *albanela* ou de *árbitra* non tería, pois, que soar peor do que *customizar* ou *i-pod*.

d) Elección en contrapunto

Con este nome refírome á alternancia de xénero, pero de xeito que a escolla dun ou doutro sexa sempre resultado dunha lectura crítica previa en que se valora a pertinen-

cia de ambas as posibilidades (é dicir, que «contrapón» as dúas opcións) para así garantir que as eleccións sexan sempre equilibradas e simétricas. Dito doutro xeito, consistiría en escoller o masculino nun caso e o feminino noutro de forma que ambos os sexos estiveren equilibradamente representados (en lugar de usar sistematicamente o masculino invisibilizador das mulleres), mais sen caer na norma de reproducir estereotipos comunmente asociados con cada un dos sexos como podería ser *os médicos e as enfermeiras*.

Elección en contrapunto é a que adoito realiza a condutora do *Diario Cultural* da Radio Galega, Ana Román. Por exemplo, nunha emisión recente daba a benvida ao programa dirixíndose á audiencia cun «Moi boas tardes. Se cadra son as lecturas máis imaxinativas, os lectores máis creativos, e quizais tamén as lectoras máis esixentes, por máis que a xeneralización sexa sempre imprecisa» (23/03/2009). Tamén noutros contextos se mostra funcional, como demostra Montse Pena nunha reportaxe titulada «Detrás do barco pirata». Na entrada fala de como a literatura infantil e xuvenil «procura superar as actitudes didactizantes que pexaban adoito a ficción para nenas e mozos», mentres que na páxina seguinte resalta nun destacado que «a literatura galega para nenos e mozas demostra que detrás do barco pirata hai todo un mar de significados» (*Protexa*, 6, primavera 2008)⁹.

e) Uso subversivo e chocante do feminino

Unicamente co fin de chamar a atención e cuestionar abertamente o uso «naturalizado» que se fai do masculino, en contextos determinados pode concibirse como estratexia o uso subversivo do feminino con función xenérica. Tal estratexia adóptaa por exemplo o escritor e activista Toni Lodeiro no seu libro *Consumir menos, vivir mejor* (2008) onde xa desde o prefacio advirte que adoita xeneralizar indistintamente en feminino e en masculino, para que cando alguén lea «nosoutros» non entenda que unicamente se refire ás mulleres, senón que se trata dunha xeneralización igual que cando dicimos «nosoutros» englobando homes e mulleres. Tamén destaca, con este mesmo uso xenérico, a sección «Autoras» na páxina web de Estaleiro Editora, na cal se inclúe a listaxe de autoras e autores (homes, na súa maioría) publicados¹⁰.

⁹ Dispoñíbel en: <<http://www.temposdixital.com/wp-content/uploads/2008/06/protexa06.pdf>>

¹⁰ Dispoñíbel en: <<http://www.estaleiroeditora.org/autoras.htm>>

5.3. Que estratexia escoller?

Cada contexto, tipoloxía textual, obxectivo de cada enunciado determinarán o tipo de estratexia a nivel da norma lingüística que resulta máis apropiada para cada situación comunicativa. Ademais, todas as estratexias presentadas non son mutuamente excluíntes, senón que poden perfectamente complementarse no mesmo enunciado.

O máis importante é que nesta avaliación e escolla se teña presente o obxectivo da linguaxe non sexista: que sen incorrer en sexismo lingüístico en sentido estrito, as estratexias adoptadas contribúan a que se pense no que se di e en como se di para, deste xeito, propiciar unha representación e construción mental da realidade en que tanto homes como mulleres estean presentes.

6. Por unha dobre causa común: galego+non sexista

Centrar o debate da linguaxe non sexista no caso do galego, en tanto que idioma minorizado sobre o que se desenvolven políticas lingüísticas de cara á súa normalización, obriga a ter en conta algunhas particularidades engadidas.

A primeira delas é a reticencia que (por riba de todas as outras xa abordadas) contra estas propostas de cambio amosan algún(ha)s axentes de planificación lingüística, considerándoas mesmo unha ameaza á linguaxe verdadeira e orixinal. Como apunta Baxter (2009), aseguran sentir a necesidade de avanzar con cautela garantindo a máxima «naturalidade» na terminoloxía nova para evitar a inseguridade lingüística e, en definitiva, a perda de falantes. En paralelo, escóitanse tamén argumentos que reivindicán unha defensa do idioma (a secas), máxime nos tempos que corren, como causa común e prioritaria que debería concentrar os esforzos de todas as persoas preocupadas polo futuro da lingua. Por extensión, achan contraproducente introducir nesta defensa outros debates como o do xénero e instan a que se adíe até ter avanzado na normalización (véxase Castro Vázquez 2008b).

Con todo, de ollarmos a situación desde unha mirada feminista, poderase constatar a dobre discriminación padecida por moitas falantes de galego, e que xa foi examinada por autoras como María Xosé Queizán ou Pilar García Negro (véxase Fente Parada, 2009 para un repaso). Unha das moitas materializacións desta dobre discriminación consiste en que sexa ás mulleres (e aínda máis, a aquelas máis novas) a quen con máis ousadía se lles di iso de que «a mí me hablas en castellano». Máis aínda, ante o feito constatado nos mapas sociolingüísticos de que menos galegas que galegos falan a

lingua propia, na súa campaña contra a violencia de xénero do 25 de novembro de 2008, titulada «Para, contra a violencia, recuperar a lingua»¹¹, o Servizo de Normalización da Universidade da Coruña fixo fincapé en denunciar como o discurso normalizador recolleu como preocupante este escaso emprego, implicitamente acusándoas de seren elas as culpábeis da perda interxeracional de falantes. En realidade, o menor uso do galego por parte das mulleres respondía, máis unha vez, á subordinación e opresión do sistema hexemónico patriarcal. Así sacaron á luz a violencia de as nenas seren privadas da súa lingua (non sendo criadas en galego na mesma medida que os seus irmáns, por exemplo), nun intento quizais de preparalas para cumprir mellor os papeis de xénero; e tamén a violencia de como, cando na vida adulta elas se atopan co papel secundario e desvalorizado que a sociedade lles depara, como estratexia de autodefensa contra a súa exclusión social moitas abandonan a lingua propia para se adecuaren ao modelo de prestixio (do castelán, neste caso).

Xa que logo, se se necesita fortalecer a lingua gañando falantes, a chamada a nos embarcar na causa común pola lingua necesita tamén desoutra causa (que tamén debería ser común) pola igualdade. Isto é, se as mulleres falan menos galego que os homes como consecuencia da discriminación de xénero, daquela cómpre atacar as verdadeiras raíces do problema para recuperar falantes. Por riba, dado que a realidade só existe a través da súa representación (moi especialmente) a través da linguaxe, a linguaxe sexista do galego que consideramos «normal» (por moito que decote se incorra nela de forma inconsciente e non intencionada) contribúe poderosamente a ancorar no imaxinario unha visión do mundo discriminatoria e a afianzar os valores hexemónicos da ideoloxía patriarcal. En definitiva, cun galego sexista foméntanse uns papeis de xénero discriminatorios para as falantes galegas, as cales como consecuencia desa discriminación abandonan o idioma propio para trataren de buscar acubillo no modelo de prestixio.

Darlle a volta á situación non debería resultar difícil, de contar coa necesaria vontade política. A planificación lingüística do galego pode ir perfectamente acompañada da planificación de xénero, pois ambos os tipos de planificación non son mutuamente exclusivos, senón complementarios. As políticas de planificación lingüística actualmente en marcha a prol da normalización do galego constitúen unha oportunidade inmillorábel para a implementación dunha linguaxe non sexista, pois «só» hai que incorporar a perspectiva de xénero nunha estrutura de dinamización e normalización

¹¹ Dispoñíbel en: <http://www.udc.es/snl/dinamiza_25_novembro.html>

lingüísticas que xa está creada. Así pois, o atopármonos na actualidade nun proceso de cambio é de seu un feito vantaxoso para a adopción de estratexias pro igualitarias con que non contan as linguas hexemónicas plenamente consolidadas. Del deberíamos ser capaces de sacar partido principalmente por dous motivos. Primeiramente, porque a condición de minorización do galego faría que a linguaxe non sexista teña unha importancia ideolóxica vital para o idioma (concebido agora como feito social en que se materializa a cultura dunha comunidade de falantes), xa que explorar criticamente a linguaxe sexista é un xeito de desnaturalizala, e iso invita a interrogar aqueles aspectos naturalizados de que se nutren outros mecanismos de opresión que afectan á nosa lingua, isto é, invita a examinar cuestións de dominación, de violencia simbólica, de hexemonía e de imperialismo lingüístico, explorando amais a relación entre as linguas subordinadas e as linguas dominantes respectivas. Mais en segundo lugar, porque favorecería un mundo máis igualitario que, á súa vez, melloraría a situación social das galegas que deste xeito non terían que recorrer a estratexias de autodefensa contra a súa exclusión social como o abandono da lingua propia. Aínda máis, poderen dispor do galego como lingua que as fai visíbeis e na que a súa representación é acorde a uns valores xustos, simétricos e igualitarios sería un enorme atractivo que, sen dúbida, faría decantarse a moitas galegas pola lingua propia.

A causa común pola lingua debe ser tamén a causa común pola igualdade. E é por iso que na encrucillada xénero/nación, cómpre escollermos... as dúas.

7. Bibliografía citada

Althusser, Louis (1965): *Pour Marx* (París: Maspero).

Área de Igualdade-Universidade de Vigo (2009): *Breve guía para unha linguaxe non sexista* (Vigo: Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo). Dispoñíbel en: <http://extension.uvigo.es/contidos/documentos/igualdade/Breve_guia_para_unha_linguaxe_non_sexista.pdf>

Baxter, Robert Neal (2009): «A influencia das linguas dominantes no desenvolvemento de políticas de linguaxe non-sexista en linguas subordinadas: análise do caso galés» en *Revista Galega de Filoloxía*, 10: 39-58.

Bengoechea Bartolomé, Mercedes (2004): «La categorización masculina del mundo a través del lenguaje», en López Díez, Pilar (ed): *Manual de información en género*: 69-106 (Madrid: IORTV e Instituto de la Mujer).

Bourdieu, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power* (Londres: Polity).

— (2000): *La dominación masculina* (Barcelona: Destino).

Cameron, Deborah (1990): «Demythologizing sociolinguistics: why language does not reflect society», en Joseph, John e Taylor, Taylor (eds): *Ideologies of Language*: 79-93 (Nova York: Routledge).

Carballeira, Paula (2007): *Boas noites* (Vigo: Xerais / Instituto Galego de Artes Escénicas e Musicais-Xunta de Galicia).

Castro Vázquez, Olga (2007): «Medios de comunicación e linguaxe non sexista: novas vías para a reforma sociolectal», en Álvarez Pousa, Luís / Puñal Rama, Ana Belén / Evans Pim, Joám (eds.): *Comunicación e Xénero. Actas do Foro Internacional celebrado en liña e en Pontevedra entre o 9 de outubro e o 25 de novembro de 2006*: 93-127 (Santiago de Compostela: Observatorio Galego dos Medios/Colexio Profesional de Xornalistas de Galicia). Dispoñíbel en: <<http://www.observatoriodosmedios.org/foros/download.php?id=7>>

— (2008a): «Rebatendo o que outros din da linguaxe non sexista», *Festa da palabra silenciada*, 24 (Monográfico *O verbo patriarcal*): 39-49. Dispoñíbel versión traducida a castelán publicada en *Mujeres en Red*: <<http://mujeresenred.net/spip.php?article1734>>

— (2008b). «Galego non sexista: de necesidade utópica a posibilidade real», *Longa lingua*, 18: 20-31.

— (2009): «El género (para)traducido: pugna ideológica en la traducción y paratraducción de O curioso incidente do can a medianoite», *Quaderns Revista de Traducció*, 16: 251-264. Dispoñíbel en: <<http://ddd.uab.cat/pub/quaderns/11385790n16p251.pdf>>

— (2010): «La otra violencia en los medios de comunicación: una aproximación a la construcción discursiva de las relaciones de género», en Martín Lucas, Belén (coord.): *Violencias (In)visibles: intervenciones feministas frente a la violencia patriarcal* (Barcelona: Icaria).

— (no prelo, previsto 2010). «Non-Sexist Translation and/in Social Change: Gender Issues in Translation», en Boérie, Julie / Maier, Carol (eds): *Translating/Interpreting and Social Activism* (Manchester: St. Jerome Publishing).

Fente Parada, Antom (2009): «Patriarcalismo político e lingüístico na Galiza: historia dumha dupla subordinación», *Altermundo.org*, 28/10/2009. Dispoñíbel en: <<http://www.altermundo.org/content/view/2747/402/>>

García Meseguer, Álvaro (1994): *¿Es sexista la lengua española? Una investigación sobre el género gramatical* (Barcelona: Paidós).

García Negro, María Pilar (2009): *De fala a lingua* (Bertamiráns-Ames: Laiovento).

Gramsci, Anthony (1971): *Selections from the Prison Notebooks* (Londres: Lawrence & Wishart).

Hall, Stuart (ed.) (1997): *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices* (Londres: Sage).

Hellinger, Marlis / Bussmann, Hadumod (eds) (2001): *Gender Across Languages. The linguistic representation of women and men* (Amsterdam: J. Benjamins).

Hellinger, Marlis / Pauwels, Anne (2007): «Language and sexism» en Hellinger, Marlis / Pauwels, Anne (eds.): *Handbook of Language and Communication. Diversity and Change*: 651-684 (Berlín e Nova York: Mouton de Gruyter).

Lodeiro, Toni (2008): *Consumir menos, vivir mejor* (Bilbo: Txalaparta).

Mills, Sara (1995): *Feminist Stylistics* (Londres e Nova York: Routledge).

— (2008): *Language and sexism* (Cambridge: Cambridge University Press).

Moreno Marimón, Montserrat (1993): *Como se enseña a ser niña: el sexismo en la escuela* (Barcelona: Icaria).

O Leo (2007): *Hai cu* (Vigo, Xerais).

Queizán, María Xosé (2008a): «O verbo patriarcal», *Festa da palabra silenciada*, 24 (Monográfico *O verbo patriarcal*): 3-10.

Rodríguez Rodríguez, Anair / Dávila Ventura, Montserrat (2003): *Lingua galega. Criterios lingüísticos* (Vigo: Universidade de Vigo).

Sampedro, Francisco (1997): *Ideoloxía e distorsión. Ensaio sobre o imaxinario ideolóxico* (Vigo: Xerais).

Talbot, Mary (2003): «Gender Stereotypes: Reproduction and challenge», en Holmes, Janet / Meyerhoff, Miriam (eds.): *The handbook of language and gender*: 468-486 (Oxford: Blackwell).